

17. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 26867-ФП.
18. Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі: ІР НБУВ. – Ф. 1. – №46022.
19. ІР НБУВ. – Ф. 1. – №46023
20. ІР НБУВ. – Ф. 1. – №46024

Бонь А.И. ОСОБЕННОСТИ АРХИВНОЙ БАЗЫ ИСТОЧНИКОВ БИОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДЕЯТЕЛЕЙ ГУМАНИТАРНОЙ НАУКИ СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ В 1920-1930-е гг.

В статье характеризуются документальные материалы архивов Киева, которые дают возможность исследовать жизнь и деятельность украинских учёных-гуманитариев 1920 – 1930-е гг. Показано разделение этих источников на группы.

Ключевые слова: гуманитарные науки, база источников, архивные фонды, интеллигенция, научные учреждения.

Bon O.I. PECULIARITIES OF ARCHIVE RESOURCES OF BIOGRAPHIC RESEARCH MADE BY REPRESENTATIVES OF UKRAINIAN SOVIET HUMANITIES DURING 1920-1930.

In this article documentary data of Kyiv archives are characterized which gives an opportunity to investigate life and activities of Ukrainian humanitarian scientists of 1920-1930. The divisions of the resources on groups are also shown here.

Key words: Humanities, archive resources, archive funds, intellectuals, academic establishments.

УДК

Г.М. Васильчук

СУЧАСНА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛІТИЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 1920-х–1930-х рр.

Автор досліджує історіографічний доробок зарубіжних вчених, щодо політичного та соціально-економічного розвитку радянського суспільства 1920-х–1930-х рр. Звертає увагу на його проблемно-тематичне розмаїття та пріоритетні напрямки досліджень.

Ключові слова: зарубіжна історіографія, колективізація, коренізація, тоталітаризм, модернізація.

Об'єктом дослідження, дотримуючись сучасних вимог ВАК України щодо структури та змісту наукової статті, є зарубіжна історіографія проблем соціально-політичних та економічних відносин в СРСР 20–30-х рр. ХХ ст., а предметом, її фактологічні пріоритети та концептуальні особливості. Слово «сучасна» стосується тієї наукової літератури, яка з'явилася англійською, німецькою та іншими мовами протягом 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., а також українською та російською у періодичних виданнях або перекладах, тобто критерієм є конкретні хронологічні рамки. Якщо розглядати термін «сучасність» у контексті теоретично-концептуальної зрілості самих праць, то сучасними можна вважати книги зарубіжних дослідників, які виходили з друку впродовж 1960-х та 1980-х рр., бо, за незначним винятком, не втратили наукової цінності.

Сучасна західна історіографія налічує сотні монографій та статей, присвячених з'ясуванню радянської політичної системи, соціальної історії, сталінської модернізації економіки, причин, обставин та наслідків репресій. Лише формальний перелік назв праць зарубіжних політологів, соціологів та істориків може претендувати на об'ємний фоліант, а їх ретельний науковий аналіз – на багатотомне видання. Завдання полягає в тому, щоб виявити тематичні пріоритети, теоретичні підвалини, нові імена, тенденції і напрямки зарубіжної історіографії, тобто здійснити об'єктивний історіографічний огляд літератури.

Проблемно-тематичні орієнтири сучасної зарубіжної історіографії віддзеркалює черговий Міжнародний конгрес історичних наук (МКІН), що відбувся 3–9 липня 2005 р. в Сіднеї [1]. Його учасниками стали історики 59 країн світу, уособлюючи сучасні «національні історіографії», різні світоглядні та ідейно-політичні уподобання, хоча, на думку президента МКІН Ю. Кокка з Німеччини, для світової історичної науки характерні інтеграційні процеси, зумовлені інформаційною глобалізацією, економічним рівнем розвитку країн. Теми секційних

засідань засвідчили наявність інших тенденцій. Зокрема, історики К. Лоренц (Нідерланди) та Й. Рюзен (ФРН) торкнулися проблем міфологізації історії, конструювання національної ідентичності, історичної утопії та професійної відповідальності історика. Голландський дослідник, доповідаючи про підсумки п'ятирічного проекту Європейської наукової асоціації стосовно національних історій, визнав їх черговим міфотворенням. З'ясовуючи проблеми методології в контексті модернізаційних процесів ХХ ст., історики Л. Кайані (Італія), Х. Ігартуа (Канада) говорили про тенденцію поступового переходу від етноцентризму та євроцентризму до виокремлення саме національних історій. На конгресі відбувся «круглий стіл» на тему «Національні питання в інтеграції і дезінтеграції Радянського Союзу. Роль історіографії», роботою якого керував німецький вчений М. Гільдермайер – відомий дослідник історії становлення СРСР, здійснення національної політики. Він вважав політику «коренізації» державного апарату, започатковану в СРСР весною 1923 р., за засіб «русифікації» національних районів.

Тематика «круглих столів» і секційних засідань виявилася широкою: взаємини людини і навколишнього середовища, стан і перспективи розвитку національних культур, історія світових релігій, проблеми сталінізму, нацизму і сучасного тероризму, формування громадянських суспільств, етнічних еліт. Новою видається історія слов'янських діаспор після розпаду СРСР. Російські науковці, які брали участь в роботі конгресу, підкреслювали «тенденційність» їхніх зарубіжних колег у висвітленні таких питань, які мали відношення до єдиного російського історичного процесу. Так, учасникам конгресу – М.В. Бібікову, В.О. Тишкову, В.К. Волкову видалася «спрощеною» концепція австралійського дослідника С. Уїткрофта, котрий працює в Англії, друкується в США та Європі, про стадії терору. Він виділив чотири: перша стадія терору стосувалася періоду столипінської реформи, спрямованого проти селян, друга – «червоний» та «білий» терор у роки громадянської війни, третій – проти куркулів у 1930–1931 рр., четверта – доба «єжовщини» у 1937–1938 рр., яка вирізнялася високим рівнем смертних вироків, а наступна припадає на війну у Чечні, яка має форму «державного тероризму».

Традиційно актуальною і пріоритетною темою для зарубіжних політологів та істориків є проблеми національних відносин і державного будівництва в СРСР. Ними переймалися західноєвропейські та північноамериканські дослідники. Декілька видань поспіль витримує російськомовний варіант книги Ніколя Верта, французького дослідника історії становлення і розвитку радянської держави. Вона має форму навчального посібника, що активно використовується в Росії. У межах першого розділу вчений показав створення СРСР, національні інтереси, культурну революцію, соціально-економічні та політичні відносини. До «націоналізму» він повертається у наступному розділі, а решта сюжетів стосується політичної боротьби, колективізації, індустріалізації. Аналізуючи особливості формування унітарної держави, Н. Верт підкреслює роль європейських країн у здобутті державної незалежності поляками, фінами та прибалтійськими народами. Україна, яка була найбагатшою частиною Російської імперії, втратила незалежність, шукаючи підтримки з боку Німеччини, Франції, Польщі. Чергове видання французького історика з'явилося у 2006 р. [2]

Національний аспект радянської історії завжди перебував у полі зору німецької історичної науки. На початку 1990-х рр., коли політична криза в СРСР виявилася руйнівною для унітарної держави, дослідники з Німеччини намагалися з'ясувати політично-економічні причини розпаду організаційного центру соціалістичного табору. У 1990–1991 рр. вийшли перші розвідки Антоніо Петера і Роберта Майера [3], які висвітлювали особливості національно-державного розвитку СРСР 1920-х–30-х рр. крізь призму теорії та практики сталінізму. У 1994 р. побачила світ книга німецького історика А. Каппелера про Україну [4].

У 1998 р. німецький історик М. Гільдермайер, опублікував ґрунтовну монографію «Історія Радянського Союзу 1917–1991. Становлення і розпад першої соціалістичної держави» [5]. Фактично робота Гільдермайера стосується переважно політичного та соціально-економічного розвитку радянського суспільства, судячи зі змісту та викладу матеріалу. Підрозділ «Критика бюрократизму і «національне» питання» – єдиний, в якому виокремлено ключове слово, хоча із певним сумнівом. Дослідник перебував під явним впливом сучасної російської історіографії проблем політичної історії ХХ ст. Він показує формування унітарної держави диктаторського типу, позаяк сталося поглинання державних структур партійними. У 1998 р., тобто протягом одного року, вчений видав ще одну книгу, намагаючись з'ясувати поняття і явище сталінізму напередодні другої світової війни [6].

Для Дітріха Гейера, котрий намагався з'ясувати еволюцію національних держав Центральної та Східної Європи [7], методологічною основою, судячи з його оцінок та висновків, стали сучасні принципи та підходи теорії цивілізацій і тоталітаризму. Взагалі, на початку XXI ст., незважаючи на неоднозначні інтеграційні процеси в країнах Західної Європи, інтерес науковців до національної тематики 1920–30-х рр. в СРСР не згас, а навпаки активізувався. В США і Канаді, де проблематика національно-державного будівництва в СРСР завжди була пріоритетною, з'явилося молоде покоління дослідників, якщо порівнювати його з епохою р. Пайпса, Д. Армстронга, Б. Левицького та інших. Для того, щоб з'ясувати концептуальні підвалини сучасної північноамериканської історіографії проблем національних відносин в СРСР 1920-х–1930-х рр., варто проаналізувати праці, які побачили світ у 2001–2005 рр. Так, у 2001 р. американський історик Террі Мартін видрукував монографію «Імперія позитивної дії: нації та націоналізм в Радянському Союзі. 1923–1939» [8]. Вона вирізняється ґрунтовною джерельною базою, чого не було у його попередників – учених 50–70-х рр. XX ст. СРСР, на переконання американського дослідника, не мав ознак класичної імперії, тому що сприяв культурному розвитку колишніх національних окраїн, не досяг справжньої федерації, позаяк представляв широку форму унітарної держави. Разом з тим, висвітлюючи особливості національних процесів наприкінці 30-х рр. XX ст., Мартін не абсолютизує руйнівних наслідків русифікації, тому що російська культура ототожнювалася з «соціалістичною ідентичністю», тобто державницькою. Треба зазначити, що монографія Т. Мартіна є своєрідною візитною карткою сучасної північноамериканської історіографії.

Модернізація національних відносин по-більшовицькому є предметом висвітлення монографії Ф. Хьорш «Імперія націй: етнографічні знання і створення Радянського Союзу» [9]. Автор показав форсування радянськими етнологами комуністичної моделі національних відносин, розкриваючи своєрідний стрибок етносу від феодального-племінного рівня до радянських націй. Вона фактично дослідила роль і місце етнографічної науки у конструюванні організаційних форм націотворення в СРСР, їх внесок у радянізацію колишніх окраїн Російської імперії. Дослідниця торкнулася цікавої проблеми – участі відомих учених у формуванні основ етнонаціональних перетворень. Інший американський дослідник національної політики в СРСР Девід Бранденбергер, монографія якого з'явилася у 2002 р. [10], вивчає ставлення органів радянської влади до російськомовного населення. «Російський націоналізм», на думку цього дослідника, Сталін використовував для розбудови держави, розвиваючи російську культуру, вишукуючи інтегруючий образ з історичного минулого Росії. Вчений простежив також вплив міфологізованого історичного минулого Російської імперії та СРСР на програми підручників з історії, на формування нової національної ідеї.

Проблеми соціально-економічного і політичного розвитку радянського суспільства, які для зарубіжної історіографії «доперебудовної доби» були завжди важливими, не втратили науково-пізнавальної актуальності. Соціальна і політична історія стали для дослідників пріоритетними, а її вивчення відбувається в контексті теорії повсякденності, модернізації, тоталітаризму. Центральне місце посідає тема непу. Його використовують всі, хто пише про 20-ті рр. XX ст., виокремлюючи спеціальні розділи, які не завжди збігаються з проблематикою. Наприклад, у Н. Верта створення СРСР відбувалося в роки непу, тобто така глобальна політична подія висвітлюється в контексті одного з напрямків економічної політики. Західна історіографія, на переконання російського історика О. Некрасова [11], починаючи з 1960-х рр. активно розробляла непівську проблематику, а протягом 1970–80-х рр. її дослідження набули систематичного характеру. Дослідник називає праці Стівена Коткіна, Пітера Холквіста, Стіва Сміта, Шейли Фіцпатрик, але вони є загальними, тобто мають опосередковане відношення до непу. Відсутня також розгорнута характеристика творів Роберта Девіса, Е.Х. Карра, крім його політологічних розвідок. Фактично О. Некрасов залучив до роботи декілька праць сучасних західних дослідників, які переймалися не економічними, а політичними аспектами розвитку непівського суспільства. Він згадає ґрунтовну монографію американського дослідника історії радянського соціалізму Мартіна Малія, яка з'явилася спочатку англійською мовою, а згодом була перекладена російською [12]. Згаданий вчений висловив власне бачення непу, називає його хронологічні рамки – 1921–1928 рр., полемічно загострює питання про те, чи був новий курс більшовиків «зрадою соціалістичної мрії». Непманами 20-х рр. XX ст. цікавився китайський історик У Еньюань, котрий підготував та опублікував досить розгорнуту фактологічну статтю на сторінках журналу «Отечественная история» [13]. Вона написана за

зразком радянської історіографії, базується на статистичних відомостях, але висвітлення непланів є модерним, далеким від марксистсько-ленінської методології.

Західноєвропейська історіографія проблем політичного та соціально-економічного розвитку СРСР 1920–30-х рр. традиційно зосереджується на теренах Великобританії, Німеччини, Франції, хоча упродовж 1990-х рр. географія дослідників розширилася. Так, при Бірмінгемському університеті вже давно діє Центр російських та східноєвропейських досліджень, науковим співробітником якого є Роберт Девіс. Його англійська монографія з історії радянської економіки кінця 1920-х – початку 1930-х рр., яка з'явилася у 1989 р. [14], залишається актуальною для зарубіжних дослідників. У всякому випадку на неї покликається не лише О. Некрасов, а також угорський історик Т. Краус [15]. До початку 90-х рр. Девіс належав до категорії «буржуазних фальсифікаторів» непу, представляючи табір «радянологів». У 1991 р. його вже друкували фахові періодичні видання в Росії, на сторінках яких він виклав своє бачення кризових явищ радянської економіки кінця 1920-х рр. Він скептично поставився до дискусії про альтернативу сталінської модернізації економіки, тобто про перспективи непу, яка точилася в історичній науці наприкінці 1980-х–1990-х рр. Критика британського дослідника радянської історіографії непу, особливо його функціонування до 1936 р., є обґрунтованою і слушною [16]. Його співвітчизник та колега професор історії Королівського коледжу Кембриджського університету Д.Ш. Барбер також спростовує низку радянських міфів про досягнення і переваги індустріалізації, але не заперечує і певних досягнень, щодо висвітлення соціальної історії та повсякденного життя промислових робітників [17]. У 2004 р. р. Девіс та історик з Австралії, який працює в Англії, с. Уїткрофт опублікували ґрунтовну книгу про кризу в аграрному секторі СРСР та про голод [18]. Вони висвітлюють суперечливу соціально-економічну ситуацію, яка виникла наприкінці 20-х рр. минулого століття, зумовлена поверненням принципу продрозкладки та згортанням непу.

До категорії дослідників соціально-економічних відносин в СРСР 1920–30-х рр. слід віднести відомого німецького історика Ш. Мерля. Його монографія про аграрний ринок періоду непу, хоча і була опублікована у 1981 р. [19], але залишається неперевершеною на Заході. Вагомі висновки, колосальна джерельна база, полемічний стиль та історіографічний аналіз літератури є характерними ознаками зазначеної монографії. Молоді німецькі дослідники М. Вернер, А. Хайнріх та О. Долуд виявили наукову зацікавленість проблемами радянського села та соціально-економічних і політичних змін в УРСР 1920–30-х рр. [20]

Переважає більшість західних дослідників, аналізуючи політичну ситуацію в суспільстві 1920–30-х рр., покликаються на праці р. Конквеста, погоджуючись чи дискутуючи з визнаним авторитетом. Якщо розглядати праці з цього питання за хронологічним принципом, то варто пригадати книгу Габора Ріттершпорна про соціально-політичні конфлікти в СРСР, опубліковану у 1991 р. [21]. Політичних репресій стосувалися розвідки І. Гетті, р. Турстона, Д. Гоффмана, р. Маннінг, Ш. Фітцпатрік, Х. Куромія, с. Уїткрофта, Л. Віоли. Багато фактичного матеріалу, особливо в статтях Куромія, Уїткрофта, Маннінг, стосуються України, її соціально-економічного розвитку. Ключовими для переважної більшості документальних розвідок є визначення «великий терор» або «великі чистки».

Темі політичних репресій присвячено вже згадувану роботу М. Малія, книгу Л. Кочен і Д. Кип про переслідування інтелігенції [22], Б. Наардена про суперечливе ставлення населення до масового терору у 1930-х рр. [23] Особливості громадської думки в роки сталінського терору та політичної цензури висвітлено в книзі С. Девіс, яка вийшла в Кембріджі у 1997 р. [24] Комуністична еліта, яку уособлювали діячі Комінтерну, постає у книзі М. Бубер-Неймана [25].

Сучасна німецька історіографія теоретичних та історичних проблем сталінізму представлена, крім вже згаданих, працями С. Плаггенборга [26], російськомовним виданням збірника статей на тему «Чорної книги комунізму» [27], німецькомовне видання «Червоний холокост». Критика чорної книги комунізму, підготовлена Єнсом Мекленбургом та Вольфгангом Віпперманом [28], а також подібного твору німецькою мовою Хьорста Мьоллера [29]. Кожен твір заслуговує детального наукового аналізу, критичного з'ясування, коментарів, але це тема окремого дослідження. Німецькі історики з'ясовували походження сталінізму, тобто ідеологію державного тероризму проти власного народу, відслідковували наслідки, методи і мотиви політичних чисток. Можна знайти подібні сюжети в статтях С. Плаггенборга, р. Рольфа, Й. Бауера, М. Вернера, Й. Хестлера, Д. Поля [30]. Вони часто цитують українських та російських істориків, використовують архівні документи.

Італійський дослідник соціально-політичної історії розвитку українського суспільства 1920–30-х рр. Андреа Граціозі відомий своїми монографічними дослідженнями, які опубліковані російською мовою [31]. Він автор низки теоретичних та документальних розвідок про причини і наслідки голодомору 1932–1933 рр. в Україні [32]. Ця проблема набуває все більшого і глибшого висвітлення західними дослідниками. Так, відомий німецький часопис «Osteuropa» приурочив їй у 2004 р. спеціальне число, помістивши статті німецьких, українських, російських істориків [33]. Того ж самого року молодий польський учений р. Кушнеж опублікував ґрунтовне монографічне дослідження про українську трагедію 1933 р., висвітлюючи колективізацію [34]. Існують дуже суперечливі тлумачення причин, обставин та наслідків голодомору, а сучасна література з цих питань налічує сотні статей, монографій та збірників документів, тобто вони заслуговують розгорненого і систематичного історіографічного аналізу.

Політика і культура, становлять предмет науково-історичних досліджень відомого німецького історика-мистецтвознавця Карла Аймермахера. У 1998 р. він опублікував дві книги російською мовою [35]. Автор суттєво переробив і доповнив власні монографії, що побачили світ у 1972 р. та згодом у 1994 р. [36]. Для німецького вченого культура – це, насамперед, сукупність традицій культурних цінностей, яка має універсальні ознаки та національну унікальність. У 2002 р. К. Аймермахер разом з відомим російським істориком Г. Бордюговим упорядкували збірник наукових праць про відносини культури і влади [37]. До збірника потрапили статті І. Грабовські про політичний контроль за літературою [38], Е. Лоренц про феномен колективної поведінки радянської інтелігенції та «ритуал самокритики» [39]. Висвітлення культури західною історіографією відбувається в контексті викриття руйнівних наслідків сталінізму [40], тому переважна більшість праць має виразні ознаки політизації.

Підсумовуючи історіографічний огляд сучасної наукової літератури західних істориків з питань соціально-економічних та політичних відносин в СРСР 1920–30-х рр., слід визначити її проблемно-тематичне розмаїття, а також чотири пріоритетних напрямки: національно-державне будівництво, функціонування політичної системи, соціально-економічний розвиток, культурно-мистецьке життя суспільства. Концептуально зарубіжна історіографія віддзеркалює сучасні пізнавальні методи і підходи, які давно використовуються на Заході, – теорію модернізації, цивілізаційності, повсякденності, тоталітаризму. Вони позначилися на тлумаченнях, висновках і змістові великої низки монографій північноамериканських та західноєвропейських дослідників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бибииков М.В., Тишков В.А., Волков В.К. XX международный конгресс исторических наук // Новая и новейшая история. – 2006. – № 1. – С. 3–11.
2. Верт Н. История Советского государства / Пер. с фр. Изд. 3-е, испр. – М.: «Весь мир», 2006. – 560 с.
3. Die Sowjetunion im Zeichen des Stalinismus / Hrsg. von Antonio Peter und Robert Maier. – Köln, 1991. – 174 s; Maier Robert Stalinismus. Die zwanziger Jahre. – Wiesbaden, 1990. – 75 s.
4. Kappeler Andreas Kleine Geschichte der Ukraine. –München, 1994. – 286 p.
5. Hildermeier Manfred Geschichte der Sowjetunion 1917–1991. Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates. – München: Verlag C. H. Bech, 1998. – 873 s.
6. Hildermeier Manfred Stalinismus Vor dem Zweiten Weltkrieg. Neue Weg der Forschung. – München: Oldenbourg, 1998. – 345 s.
7. Geyer Dietrich Der Nationalstaat im post-kommunistischen Mittel – und Osteuropa // Osteuropa. – 1998. – № 7. – S. 652–660.
8. Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union. 1923–1939. – Ithasa: Cornell University Press, 2001. – 496 p.
9. Hirsch F. Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union. - Ithasa: Cornell University Press, 2005. – 367 p.
10. Brandenberger D. National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity. 1931–1956. – Cambridge / Mass: Harvard University Press, 2002. – 378 p.
11. Некрасов А.А. Англо-американская историография новой экономической политики в СССР: Учебное пособие. – Ярославль: ЯрГУ, 2005. – 100 с.
12. Martin Malia. The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia. 1917–1991. – New-York: The Free Press, 1994. – 576 p.; Мартин Малиа Советская трагедия. История социализма в России. 1917–1991. – М.: РОССПЭН, 2002. – 580 с.
13. У Эньюань Непманы, их характеристика и роль // Отечественная история. – 2001. – № 5. – С. 78–87.

14. Davies R.W. The Soviet Economy in Turmoil. 1929–1930. Cambridge / Mass: University Press, 1989. – 359 p.
15. Тамош Краус Советский термидор. Духовные предпосылки сталинского поворота (1917–1928). – Будапешт: «Меценат», 1997. – 250 с.
16. Дэвис Р.У. Советская экономическая реформа в исторической перспективе // Нэп: приобретения и потери. – М., 1994. – С. 7–27.
17. Барбер Д.Ш. Рабочий класс в период индустриализации: достижения и провалы советской историографии // История и историки / Отв. ред. И.Д. Ковальченко. – М., 1995. – С. 378–386.
18. Davies R.W., Wheatcroft S.G. The Years of Hunger: Soviet Agriculture. 1931–1933. – Palgrave Macmillan, 2004. – P. 136–267.
19. Merl Stephan Der Agrarmarkt und die Neue Ökonomische Politik. – München – Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1981. – 530 s.
20. Вернер М. Лицом к деревне: советская власть и крестьянский вопрос (1924–1925 гг.) // Отечественная история. – 1993. – № 5. – С. 86–107; Heinrich Andreas Die Sozialistische Transformation der Ukraine. 1917–1934. Analyse der politischen, ökonomischen und sozialen Veränderungen. – Marburg: Teitum, 1997. – 150 s.; Dolud O. Barterhandel in der ukrainischen Landwirtschaft: Ursachen und betriebswirtschaftliche Konsequenzen // Osteuropa – Wirtschaft. – 2000. – № 3. – S. 316–328.
21. Rittersporn Gabor Tama's Stalinist simplifications and Soviet complications Social tensions a. polit. Conflicts in the USSR, 1933–1953. – Chur ets: Harwood acad. pull. Cup. 1991. – 334 p.
22. Kochan L., Keep J. The Making of Modern Russia. – London, 1997. – P. 376–377.
23. Naarden B. Socialist Europe and Revolutionary Russia: Perception and Prejudice. 1848–1923. – Cambridge, 1992. – P. 139,321.
24. Davies S. Popular Opinion in Stalin's Russia Terror propaganda and dissent, 1934–1941. – Cambridge: Cambridge university press, 1997. – 197 p.
25. Бубер-Нейман М. Мировая революция и сталинский режим. Записки очевидца о деятельности Коминтерна в 1920–1930-х гг. / Ред. и перевод А.Ю. Ватлина, Л.И. Ватлиной. – М.: АИРО-XX, 1995. – 262 с.
26. Plaggenborg Stefan Stalinismus. Neue Forschungen and Konzepte. – Berlin: Verlag Arno Spitz, 1998. – 452 s.
27. Коммунизм, террор, человек. Дискуссионные статьи на тему «Черной книги коммунизма» / Сост ав. С. Крайцберг, И. Маннтойфель, А. Штейнингер. – К.: Оптима, 2001. – 195 с.
28. Mecklenburg Jens, Wippermann Wolfgang «Roter Holocaust?» Kritik des Schwarzbuchs des Kommunismus. – Hamburg: Konkret Literatur Verlag, 1998. – 294 s.
29. Möller Horst Der rote Holocaust und die Deutschen. Die Debatte um das «Schwarzbuch des Kommunismus». – München: Piper, 1999. – 249 s.
30. Plaggenborg Stefan Die Sowjetunion – Versuch einer Bilanz // Osteuropa. – 2001. – № 7. – S. 761–778; Peter Rolf Innerparteiliche Sauberungen im kommunistischen Herrschaftssystem // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 1997. – Heft 4. – S.331-349; Baur Johannes «Grosser Terror» und «Sauberungen» im Stalinismus // Ebenda. – S.331-349; Dieter Pohl Stalinistische Massenverbrechen in der Ukraine 1936-1953. Ein Überblick // Jahrbuch für historische Kommunismusforschung. – 1997. – S.325-337.; Wehrner Markus Stalinismus und Terror // Stalinismus. Neue Forschungen und Konzepte. – Berlin, 1998. – S.365-376; Hostler Joachim Sowjetische und russische Interpretationen des Stalinismus // Ebenda. – S.35-68.
31. Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине. 1918–1919 годы. Очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях. – М.: АИРО-XX, 1997. – 209 с.; Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917–1933. – М., 2001. – 95 с.
32. Граціозі А. Голод у СРСР 1931–1933 рр. та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація? // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 122–129.
33. Vernichtung der Hunger. Der Holodomor in der Ukraine und der UdSSR // Osteuropa. – 2004. – № 12.
34. Kusnierz Robert Ukraina w latach kolektywizacji i wielkiego Clodu (1929–1933). – Torun: Wydawnictwo Grado, 2005. – 336 s.
35. Аймермахер К. Политика и культура при Ленине и Сталине. 1917–1932. – М.: АИРО-XX, 1998. – 208 с.; Знак. Текст. Культура. Пер. с нем. С.А. Ромашко. – М.: Дом интересной книги, 1998. – 260 с.
36. Eimermacher K. Dokumente zur sowjetischen Literaturpolitik 1917 bis 1932. – Stuttgart: Kolchammer, 1972. – 457 s.; Die sowjetische Literaturpolitik 1917 bis 1932. Von der Vielfalt zur Bolschewisierung der Literatur, 1917–1932. – Vochum, 1994. – 937 s.
37. Культура и власть в условиях коммунистической революции XX века. Форум немецких и российских культурологов / Под ред. К. Аймермахера, Г. Бордюгова, И. Грабовски. – М.: АИРО-XX, 2002. – 480 с.
38. Грабовски Инго «Контроль и руководство»: Литературная политика советской партийной бюрократии в 20-е годы // Там само. – С. 18–49.

39. Лоренц Еррен «Самокритика своих собственных ошибок». Истоки покаянных заявлений в среде партийных литературных интеллектуалов // Там само. – С. 50–66.
40. Gorzka Gabriele Kultur im Stalinismus. Sowjetische Kultur and Kunst der 1930-er bis 50-er Jahre. – Bremen: Edition Temmen, 1994. – 208 s.

Васильчук Г.Н. СОВРЕМЕННАЯ ЗАРУБЕЖНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА 1920-х – 1930-х гг.

Автор исследует историографические достижения зарубежных ученых в области изучения политического и социально-экономического развития советского общества 1920-х–1930-х гг. Обращает внимание на их проблемно-тематическое разнообразие и приоритетные направления исследований.

Ключевые слова: зарубежная историография, коллективизация, коренизация, тоталитаризм, модернизация.

Vasilchuk G.N. HISTORIOGRAPHIC ACHIEVEMENTS OF FOREIGN SCIENTISTS IN THE FIELD OF STUDYING OF POLITICAL, SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE SOVIET SOCIETY IN 1920-th–1930-th

The author investigates historiographic achievements of foreign scientists in the field of studying of political, social and economic development of the Soviet society in 1920-th–1930-th. Pays attention on to its problem-thematic variety and priority directions of researches.

Keywords: foreign historiography, collectivization, korenization, totalitarizm, modernization.

УДК 94(100)»1939/1945:070

А.А. Кравченко

**ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ «ОСТАРБАЙТЕРІВ» У ПРЕСІ ПЕРІОДУ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті розглядається проблема висвітлення у пресі періоду Другої світової війни питань залучення до роботи у Німеччині іноземної робочої сили. Зроблено спробу проаналізувати фашистські та радянські періодичні видання, виокремити реальні факти із життя та праці остарбайтерів, виявити рівень ідеологічної та пропагандистської складової цих статей.

Ключові слова: Друга світова війна, окупаційний режим, остарбайтери, преса.

Історична наука незалежної України все частіше звертається до вивчення питань історичного розвитку країни, тлумачення яких викликають ідеологічні протиріччя. Провідну роль у формуванні ідеологічного поля країни у ХХ ст. почала відігравати преса. Власне, через газети та журнали велась роз'яснювальна робота, формувалась суспільна думка, доводились до уваги населення рішення та постанови урядів. У роки Другої світової війни газети, листівки, плакати ставали вагомим ідеологічним зброєю, яка слугувала підґрунтям для укріплення влади, спонукала населення до боротьби та наполегливої праці на боці тієї чи іншої ворогуючої сторони. Радянська влада, а за нею і радянська історична наука, оцінювали агітаційну політику німців на окупованих територіях як провокаційну, а населення, яке піддалося на агітаційні обіцянки, вважалося майже зрадниками, навіть якщо люди йшли працювати у сільське господарство.

Сучасна українська історична наука, позбавлена радянської заідеологізованості, намагається розставити нові об'єктивні акценти щодо питання висвітлення в радянських та німецьких засобах масової інформації політики гітлерівців на окупованих територіях та ставлення українського населення до їх пропагандистських заходів. Саме тому проблема висвітлення питань «остарбайтерів» у пресі періоду Другої світової війни та ставлення українців до агітаційної політики гітлерівців, а іноді й участь у цій політиці, стала темою цього дослідження. До розкриття проблеми використання примусової праці в роки Другої світової війни звертались останнім часом такі українські та російські вчені, як Гальчак С., Коваль М., Пастушенко Т., Полян П., Потильчак О., Святун О та ін. Проте, ця проблема все ж залишається не повністю висвітленою. На наш погляд, доцільно буде ще раз проаналізувати зміст статей